

Юрій Мицик

З ПОЛЬСЬКИХ РУКОПИСНИХ ЗБІРНИКІВ ПРО СІВЕРЩИНУ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVII ст.

В даній статті пропонується публікація регестів листів та новин з польських рукописних збірників останньої третини XVII ст. Вказано на характерні риси цих джерел, прокоментовано найважливіші та оригінальні повідомлення, які доповнюють уявлення про перебіг військово-політичних подій на Сіверщині та роль у них чільних представників козацької старшини.

Ключові слова: рукописні збірники, Сіверщина, старшина.

У XVI-XVIII ст. в Речі Посполитій були дуже поширені фундаментальні (до 1000 аркушів) рукописні збірники всякої всячини («silva rerum», «miscellanea», «varia»), які містили у своєму складі різноманітні джерела: королівські універсали, сеймові промови й постанови, сеймові щоденники, публіцистичні трактати, реляції, вірші тощо, але найчастіше тут були представлені різноманітні листи, створені у більшості випадків польськими шляхтичами, і містили в собі військово-політичну інформацію (дані про військові кампанії, хід боїв, дипломатичні місії тощо). Нерідко дані особистого характеру скорочувалися й у такому вигляді (як вістові листи) вони поширювалися по всій Речі Посполитій і навіть за її межами. В інших випадках листи створювалися анонімно, тільки вказувалось, з якого міста й коли були відправлені, але поширювалися аналогічно. Таким чином, створювалися «новини», що виконували роль сучасних газет і скеровувалися до широкого кола читачів. Пізніше вони стали друкуватися, і так виникли перші газети. Цікаво, що вже в третій у світі друкованій газеті (1475 р.) йшлося про події в Україні: взяття турками Кафи.

Під час наших стажувань у Польщі нашу увагу постійно привертала рукописні збірники (1), в котрих містились новини, які сповіщали читачів насамперед про події в Україні кінця XVI – першої половини XVIII ст. Однак в силу того, що з початком Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. землі Сіверщини і фактично, а потім і формально визволилися з-під влади Речі Посполитої і тому привертала значно меншу увагу польської громадськості, ніж скажімо Волинь чи Поділля. Все ж децю потрапляло в поле зору польських авторів, і ми вже друкували на сторінках «Сіверянського літопису» дані про Сіверщину часів Національно-визвольної війни та й пізнішого часу. Цього разу подаємо тут дані щодо періоду останньої третини XVII ст. у вигляді регестів. Звичайно регести не є повною публікацією, однак це певний крок у розширенні джерельної бази, і сподіваємось будуть сприяти поглибленому її вивченню.

Перш за все наведені новини свідчать про зацікавлення громадянами Речі Посполитої, а через їхнє посередництво і Західної Європи Сіверщиною і про основні сюжети їхніх зацікавлень. По-друге, хоча обсяг цих листів і новин невеликий, а їхні дані часто повторюються в інших джерелах, все ж деякі звістки мають певну джерельну цінність. Це стосується, наприклад, звістки (№ 2) про інцидент в Батурині з представником Речі Посполитої, поморським стольником Анджеєм Жальським (Зальським), який віз на Січ гетьманські клейноди (булаву й бунчук) і якого завернули назад, оскільки такі дії суперечили Андрусівському перемир'ю. Дуже цікавою є звістка № 3, де говориться про захоплення донськими козаками

© о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор (м. Київ).

замку Думитрашка (Родіона Райчі). Думитрашко був переяславським полковником у 1666–1671, 1672–1674, 1687–1688 рр., його замок мав би знаходитися в Переяславі, а ось чому він був у конфлікті з донцями – загадка. У документі № 1 полонений дорошенківець – козак Кіндрат з Пирятина свідчив про нещасний випадок з гетьманом Многогрішним. Ця подія справді мала місце (Кіндрат перебільшив її наслідки) і вість про неї поширилася та навіть була зафіксована в літопису Самовидця під 1670 р.: «... зараз оного Бог скарал, же спадши з ганку, шию был зломал, же час немалий не могл говорити» (1). Ці звістки про Многогрішного доповнює інформація в двох листах (№ 4-5) Яна Гнінського, посла Речі Посполитої до царя Олексія. На власні очі він бачив, як побитого і закутого в кайдани гетьмана привезли в Москву, пов'язував його падіння із зв'язками з Дорошенком і, що особливо важливо, тим, що він свідчить про спробу Многогрішного спертись на Білорусь, принаймні її частину (Гомель, Могилев). Новина з Москви і лист підляського каштеляна С. К. Журецького (№№ 6, 8) теж свідчать про наміри Многогрішного визволитися від московського панування і при цьому говориться про страту Многогрішного і обрання гетьманом київського полковника Костянтина Солонини (останнє повідомлення виявилось неперевіреною чуточкою). Лист Журецького перегукується новиною з Брацлава (№№ 7, 8), де говориться про арешт і відправлення до Москви кошового отамана Івана Сірка. Це досить відомий епізод його біографії. Тут важливо, що разом з Сірком було схоплено і полтавського полковника Прокопа Левенця і що Сірко їхав на Сіверщину, щоб побачитися зі своєю дружиною. Не менш важливо й те (як свідчить брацлавська новина), що московити схопили Сірка «з давньої неприязні». У листі сумновідомого шляхтича Пива, який «уславився» розбійницькими нападами на Київщину, міститься стисла, але важлива інформація про перебування Сірка в Острі (№ 10). У листі А. Ольшовського (№ 9) говориться про перебування в Батурині князя Григорія Ромодановського, де він залишив свою артилерію. Нарешті у останній новині (з Варшави № 11) говориться про прибуття московського посла до столиці Речі Посполитої і вручення царської грамоти королю Яну II Собеському. У ній говорилося про одночасний удар царських і козацьких військ на Азов і на Крим (тут мав діяти і Мазепа) і містилося прохання підтримати дані акції ударом Речі Посполитої на Білгород.

Усі ці документи збереглися у тогочасних копіях, тому у археографічній легенді ми не будемо вказувати в оригіналі чи копії дійшов до нашого часу цей документ.

У додатку подаємо з перекладі з польської універсал короля Речі Посполитої Яна Казимира Свято-Троїцькому Густинському монастиреві під Прилуками, яким за допомогу у взятті Прилук стверджувалися права на млини на р. Удаї.

1. Літопис Самовидця.–К., 1971.–С. 110.

* * *

№ 1

1671, березня 4. – З конфесати (протоколу допиту) козака Кіндрата з Пирятина.

Кіндрат з Пирятина – отаман з сердюцької сотні Антона з полку Жеребила. Був питаний про Запорожжя, то нічого не міг сказати, тільки те, що «Многогрішний, задніпрський гетьман, впав з якогось ганку і зламав шию».

(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 43)

№ 2

1671, квітня 17. – Варшава. – Новина.

Пан Жальський був відправлений до Ханенка, тепер повернувся, каже, що його з царського наказу Думитрашко з Мокарезним (Многогрішним. – Ю. М.) повернули назад з Батурина. А це тому, що всупереч Андрусівським пактам клейноди були послані Ханенкові; в (цих пактах) є стаття, що задніпрські козаки і запорожці повинні бути під владою обох монархів, тобто московського царя і польського короля, і бути готовими до послуги цих монархів, до котрої покликані мають бути з оповіщенням обох сторін.

(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 28).

№ 3

1671, серпня 7. – Молдавія. – 3 новини.

«Замок Думитрашки захопили донські козаки»

(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 108).

№ 4

1672, квітня 13. – З листа Яна Гнинського, посла Речі Посполитої до Московської держави, до коронного канцлера Яна Лещинського.

«Дем'яна Многогрішного на Сівері через Дорошенка, привабленого турками, з братами і зятем і прибічниками схопивши і тут на наших очах всього світу на жалюгідному возі, потовчений кулаками натовпу, запльований, в нарузі в тяжких кайданах привезений, зізнався, що і нас мав схопити і до Порти відіслати; захопити Гомель і Могилев, щодо цього він порозумівся з прихильними йому жителями згаданих міст». Праву руку вважають відрубали турку, коли «Дем'яна схопили, підняли бунт проти Дорошенка, Тиміш Тршин (?) загинув, а вірні його сподвижники (?) корсунський (Кандиба або Гуляницький. – Ю.М.) і канівський (Павлович або Лизоуб. – Ю.М.) полковники вже придушені».

(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 219; Інший список цього документа зберігається в БЯ. – ВР. – № 5)

№ 5

1672, квітня 14. – З листа Яна Гнинського, посла Речі Посполитої до Московської держави, до чернігівського воєводи.

З краю Речицького, Мозирського і Сіверського козаків відведено (?) від кордонів.
(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 220)

№ 6

1672, травня 11. – Москва. – Новина.

Ці пишуть, що Многогрішного посаджено на палю, а Солонину обрано гетьманом. Не стали б вести переговорів, коли б Многогрішний з Дорошенком не задумували зраду «і щось замислили б щодо України, а цареві з його підданства не хотіли б вирватися».
(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 222)

№ 7

1672, травня 24. – Брацлав. – Новина.

«Про Сірка та відомість, що його московити з давньої неприязні схопили і до царя відпровадили».

(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 223)

№ 8

1672, травня 26. – Немирів. – З листу пана підляського каштеляна Станіслава Кароля Журецького до великого коронного гетьмана Яна Собеського.

«Сірка неборака з полковником Левенцем у Полтаві за Дніпром, коли він їхав до дружини, схоплено і в потрійних кайданах відпровадили до столиці московити».

Ці пишуть, що Многогрішного посаджено на палю, а Солонину обрано гетьманом. Не стали б вести переговорів, коли б Многогрішний з Дорошенком не задумували зраду «і щось замислили б щодо України, а цареві з його підданства не хотіли б вирватися».
(Держархів у Кракові. – Ф. «ЗП». – № 372. – С. 223)

№ 9

1673, серпня 4. – Варшава. – Лист коронного підканцлера Анджея Ольшовського до трибунальського маршалка.

Князь Ромодановський всю артилерію залишив у Батурині, а сам ще далі мав відступити.

(Бібліотека Польської АН. (Краків). – Відділ рукописів. – № 1070. – Арк. 632)

№ 10

1673, серпня 18. – Димер. – З листа шляхтича Пива до невідомого.

В Острі козаків при Сірку дуже небагато.

(Держархів у Кракові. – Ф. «Зібрання Піночі». – № 372. – С. 384. Опубліковано повністю польською мовою: [Grabowski A.] *Ojczyście spominki... Kraków, 1845. – Т. II. – № 112).*

1695, травня 17. – Варшава. – Початок новини.

«У Варшаві 17 травня 1695.

Цей тиждень запам'ятався відомістю, що резидент московських царів вчора грамоту віддав к. й. мості, суть якої така, що вони посилають зі своїми гетьманами великі війська на відбирання турецької фортеці Азова над Дніпром (*помилка, треба : «над Доном» – Ю.М.*), а інші з Шереметом, козацьким гетьманом Мазепою, – на Крим. Треба їм, щоб в цей же час к. мость з третім військом чинив промисел проти білгородської орди, убезпечував кесаря його мость і Венеціанську державу, щоб в цей же час згідно з трактатами виконував свій обов'язок, чинив диверсії проти неприятеля [...].

(АГАД (Архів Головний Актів Давніх у Варшаві). – Ф. «Архів Радзівілів».
– Відділ II. – Суптлементум. – № 670)

Додаток

1664, січня 10. – Табір коронних військ під Менюю. – Стверджувальний універсал короля Яна Казимира Свято-Троїцькому Густинському монастиреві.

«[...] (*тут обірвано початок документа, але у втраченому фрагменті поза сумнівом наводилася частина королівського титулу Яна Казимира. – Ю.М.*) польський, великий князь литовський, руський, пруський, мазовецький, жмудський, [...], чернігівський; шведський, готський, вандальський дідичний король.

Повідомляємо цим нашим листом кому це знати належить.

Пам'ятаючи про вірність і зичливість побожних ченців Густинського монастиря, котрі до визволення з рук тиранської неволі нашого міста, названого Прилуками, були нам великою допомогою; також відповідаючи на супліку уродженого гетьмана (*Павлом Тетерею – Ю.М.*) і всього нашого Війська Запорозького, внесену до нас за ними, ми охоче на це зволили, щоб їх при спокійному володінні млинами, які стоять на ріці Удаї і були дані (ще) побожними князями, зберегти. Зберігаємо їх і залишаємо наш лист, котрим ці млини з усіма при належностями до цих млинів здавна приналежними згадані побожні ченці мати, уживати і будуть заживати. Ми обіцяємо нашим і найяснішим наших наступників, що згаданих ченців від спокійного володіння млинами не віддаляємо і віддаляти не дамо нікому сили, але їх правно зберігаємо, що і наші найясніші наступники вчинять, зберігаючи наші права королівські, Речі Посполитої і святого Костьолу. На що для ліпшої віри нашою рукою підписавши, наказали притиснути печатку.

Дана у таборі під Менюю 10 дня січня місяця року Божого 1664, королювання нашого у королівствах польському і шведському 16.

Ян Казимир.

(*Національна бібліотека у Варшаві. – Відділ мікрофільмів. – № 25650. – С. 17. – Мікрофільм. Оригінал знаходиться у бібліотеці Польської Академії наук у Кракові. – Відділ рукописів. – № 277. Підписано особисто Яном Казимиром і скріплено печаткою. Переклад з польської. Запис: «Збереження при млинах, що стоять на ріці Удаю, побожних ченців Густинського монастиря»).*

В данной статье предлагается публикация регестов писем и новостей из польских рукописных сборников последней трети XVII ст. Указано на характерные черты этих сложных источников, прокомментированы наиболее важные и оригинальные сообщения, которые дополняют представления о ходе военно-политических событий на Северщине и роли в них главных представителей казацкой старшины.

Ключевые слова: рукописные сборники, Северщина, старшина.

In the article print translation of folias and news from Polish handwritten collections of last one third of XVII of century. It is indicated on the personal touches of these sources, commented on major and original reports that complement an idea about the course of military-political events on Siverszina and role in them main representatives of cossack petty officer.

Keywords: the handwritten collections, Siverszina, petty officer.